

TRI FERMANA IZ PRVE POLOVICE XVI STOLJEĆA

Ovdje želimo da iznesemo tri carske zapovijesti (ferman) iz prve polovice XVI stoljeća, koje se odnose na područje Makedonije.

Prva od ovih zapovijesti potiče iz 939 godine po hidžri (od 3-VIII-1532 do 22-VII-1533.), a odnosi se na juruke (»yürük«, pl. »yürükler«, »yürügan«). Ona je izdana na pritužbu nekog spahije iz štipskog kadiluka po imenu Mustafa Vojvode protiv nezakonitih postupaka od strane juruka. On se tužio u Carigradu da mu juruci nastanjeni na njegovom timaru ne daju salarije (»salarıye« ili »salarlık«) niti pristojbe »boyunduruk«, da rajinsku zemlju pretvaraju u svoje pašnjake, da prodaju zemlju bez njegova znanja, da nasljeđuju zemlju po šeriatskom pravu kao da je ona mulk, te da neki od njegove raje ostavljaju zemlju neobrađenu pa idu i rade na drugoj zemlji. Za juruke stočare veli da zimuju i ljetuju na njegovu timaru, a ne daju propisane đimarine (»resm-i duhan«). U vezi s tim izdaje se ferman u kome se iznose zakonski propisi o tim pitanjima, te se naređuje čustendilskom sandžakbegu i štipskom kadiji, da stvar izvide i da postupe po navedenim propisima.¹⁾

Druga je zapovijest od 946 godine (od 19-V-1539 do 7-V-1540.). Ona je upućena sandžakbegu i kadijama čustendilskog sandžaka. U toj se zapovijesti veli za sandžakbega da, kada mu se neko potuži, bilo iz njegovog sandžaka ili iz nekog kadiluka izvan, poziva stranke sebi te ih ispituje, ili ih šalje kadiji koji teritorijalno nije nadležan za to. Naređuje mu se da to ne čini i da time ne pravi ljudima nepriključa. Kadijama se skreće pažnja da pri uzimanju i rješavanju sporova paze na teritorijalnu nadležnost i da u svemu postupaju po zakonu.

Treća se zapovijest odnosi na nepravde i nasilja u Solunskom sandžaku,²⁾ koja se čine od strane onih koji kupe harač i ovčarinu, ili koji dolaze zbog veslara i tome sličnih poslova. U vezi s tim kaže se da svi ti dobivaju pismene upute kako imaju da vrše tu dužnost, te prema tome treba i da postupaju. Zato se upozorava sandžakbeg na te nepravilnosti i napominje mu se, da u njegovu dužnost spadaju svi poslovi na njegovom području, kao i sprečavanje nasilja i nepravdi prema raji. Kako on tako ni kadije ne smiju dopustiti da ma ko čini nešto što je protivno šeriatu i zakonu i mimo onoga što je upisano u defteru. Kod ove zapovijesti prepisivač rukopisa nije stavio datuma, ali, mislim, da je i ona iz vremena sultana Sulejmana Zakonodavca.

¹⁾ Prema Kâtib Čelebi-ji (»Rumeli ve Bosna«) u čustendilski sandžak spadala su ova mjesta: Čustendil, Radomir (Radomir), Dupindža (Dupnica), Petrovik (Petrovdže, Petrič), Menlik (Melnik), Džjran, Tikveš, Veleš, Strumica, Radovište, štip, Kratovo i Vranja. — Stojan Novaković, Hadži Kalfa ili Čatib-Čelebija, turski geograf XVII veka o Balkanskom Poluostrvu, Spomenik XVIII, 42—46.

²⁾ Prema navedenom djelu Katib Čelebi-je u Solunski sandžak spadala su ova mjesta: Solun, Ajos-oros (Sveta Gora), Jajdžilar-jezero (Jenidže-jezero), Lungus, Kasandra, Sidrekzisi, Bazargâhidžedid, Beşik (Beşikler), Timur-hisar (Demir-hisar), Kara-dag, Avret-hisar, Jenidža na Vardaru, Karaferija, Agostos (Njausta, Neguš) i Voden. — St. Novaković, navedeno djelo, 35—42.

To je predmet navedenih zapovijesti. U njima se zapažaju neke negativne pojave turske uprave u doba najvećeg razvoja Osmanske imperije. S obzirom da se to odnosi na naše krajeve, to ćemo navedene zapovijesti donijeti u turskom tekstu i u prevodu s potrebnim komentarom.

I

Carska zapovijest od 1532/33 godine, upućena sandžakbegu u Čustendilu i kadiji u Štipu u vezi pritužbe jednog spahije po imenu Mustafa Vojvode da mu juruci ne plaćaju neke pristojbe.

Or. institut, rukopis br. I, II list 49v.—50v.

قدوة الامراء الكرام عمدة الكبراء الفخام¹⁾ ذوالقدر و الاحترام²⁾ كوستنديل سنجاغى بكى زيد عزه و
مفخر القضاة و الحكام معدن الفضل و الكلام مولانا اشتب قاضيسى زيد فضله توقيع رفيع همايون واصل اوليچاق
معلوم اوله كه³⁾

حاليا قضاء مزبورده تماره متصرف اولان اشبو دارنده فرمان همايون مصطفى ويوده نام سپاهى باب
سعادت مآبه كلوب عرض ايلديككه تصرفنده اولان يتارينك سنورى ايجنده يورك طائفه سندن بعضى كمستهلر
كلوب تممكن يردوتوب زراعت و حراثت⁴⁾ ايدوب عشر ويروب و سلاويه و بيوندرق چفت و يرمزلىش اورعايانك
تصرف ايده كلكارى يرلرنيك بعضى چاير ايدوب و بعضيلرى دخى اورولرمزدر ديوب رعايابه تصرف اتمكه مانع
اولوب اول سبندن تمارى حاصلندن نقصان اولوريمش . رعاياسندن و يوروك طائفه سندن بونك تيارنده يردوتان
كمستهلر بونك معرفتى اولمدين يرلى اخره صاتوب زراعت ايدوب و رعيت و يورك قوت اولسه يرلى ملك شرعى
كبي ميراث ايدوب و بورجى اولسه صاتوب بورجه ويروب صاحب تياره اندن نفع اوازمش .

اوله اولسه بيوردومكه حاكم شريف واجب الاتباعله واردقده خصما برابر ايدوب تفتيش ايدوب
كوردسز . شول يرد: كه رعيت اولسون و يايورك طائفه سنى اولسون زراعت و حراثت ايده لر عشر النور و عشر
الندوغى يرد سلاويه دخى النور . تعلق اترميوب عشرين و سلاويه سين اليوريسز . و يورك طائفه سندن بتون
چفته اون ايككى اچمه و نيم چفته التى اچمه بيوندرق حقنى اليوريسز . و تيارنده بعض يوركار قشليوب و يازليوب
اوتوررلر اما⁵⁾ زراعت و حراثت⁴⁾ اترليش عادت و قانون اوزره بوكامتوجه اولان رسم دخان اچمه سن و يرمزلىش
انى دخى قانون اوزره حكم ايدوب اليوريسز . و بيوندرق رسمندن و رسم دخانندن النميوب اوزرلرنده تمقدار حتى
ثابت و ظاهر اولورسه بعد الثبوت حكم ايدوب اليوريسز .

ويورك طائفه سنى رعيت يرلرندن اورو و چاير ايدنك جايز دكلدر منع و دفع ايدوب رعيتك يرلرنيه لى
وجه دخل اترمييه سز .

¹⁾ U rukopisu الفهام .

⁴⁾ U rukopisu خراست

²⁾ U rukopisu ذوالقدم و الاحترام

⁵⁾ U rukopisu فاما

³⁾ Izostavljeno كه

و رعایان و یوردك طائفه سندن برکمه فوت اولوب اوغلری قالسه یرکی اوغلرینه انتقال ایدوب صاحب تیاره رسم طاپو اولمز. اوغلی قالمیجق صاحب تیارانی کیمه دیلرسه طپوایله ویرر. و قزلری و اقرباسی اولورسه ملک شرعی کبی میراث اولمز. و بورجی ایچون فوت اولانک یرلی صاتیلوب بورجه ویرملک جایز دکدر اترمیسه. و سپاهی معرفتی اولدین یرلین دخی خلاف قانون اخره صاتدرمیسه.

و رعایاسندن (بعضیلری) بونک تیارنده دوته کلدکاری زراعته صالح یرلی تمام اکمدین واروب اخر سنورده زراعت ایدوب اکرلریش. انک کبیلره تنبیه و تأکید ایدوب بونک تیارنده دوته کلدکاری زراعته صالح یرلین تمام اکمدین واروب اخر سنورده زراعت اتمیلر. بعد التنبیه اسلمیوب اکر زراعت ایدرارسه انک کبیلردن ایکی عشر حکم ایدوب الیوردهسز برین صاحب رعیته و برین صاحب ارضه تمرد ایدنلری یازوب بلدرهسز^۹).

و بعد النظر بو حکم شریفم النده ایدهسز. علامت شریفه اعتماد قیلهسز. سنه ۹۲۹

Prevod

»Uzoru plemenitih zapovjednika, stupu čestitih velikana, nosiocu dostojanstva i poštovanja Sendžakbegu Čustendila, — neka mu se poveća slava, — i ponosu kadija i sudija, izvoru vrline i rječitosti Mevlana Kadiji u Štipu, — neka mu se poveća vrлина, — kada dode uzvišeni znak, neka se zna ovo:

Posjednik ovoga carskog fermans, spahija po imenu Mustafa Vojvoda, koji sada uživa timar u navedenom kadiluku, došao je na moju Portu sreće i izložio sljedeće:

Neki od juručkog reda su došli i nastanili se u sinoru njegova timara, koji on uživa. Oni drže zemlju, te je obrađuju i siju i daju desetinu, a salariju i pristojbu na jaram volova navodno ne daju. Neki od njih pretvaraju u livadu zemlju koju raja posjeduje. A neki opet vele: To je naša ispaša, te smetaju raj u njenom posjedu. Zbog toga se navodno smanjuje prihod njegova timara. Oni koji drže zemlju na timaru ovoga, od njegove raje i juručkog reda, bez njegova znanja prodaju zemlju drugome i siju. A ako rajetin ili juruk umre, uzimaju zemlju u nasljedstvo kao šerriatski mullak, a ako on ima duga, daju je za dug, te navodno posjedniku timara nema od nje koristi.

Obzirom nato zapovijedio sam ovo:

Kada on dode s mojom carskom zapovijesti, koja se mora slijediti, treba da skupite sporne stranke te da ispitajte i izvidite. Na onom mjestu gdje obrađuju i siju zemlju bilo raja ili juruci, uzima se desetina. A gdje se uzima desetina, uzima se i salarija. Nemojte dopustiti da se izgovaraju, nego odmah uzmete od njih desetinu i salariju. A od juruka treba da uzmete na cijeli čifluk 12 akči na ime pristojbe na jaram (»boyunduruk hakkı«), a na pola čifluka 6 akči.

Neki juruci zimuju i ljetuju na njegovom timaru i stanuju, a ne obrađuju i ne siju zemlje. Oni navodno ne daju dimarine (»resm-i duhan«), koja otpada po običaju i zakonu. Treba i to da po zakonu presudite i uzmete. Ukoliko se utvrdi i pokaže da on nešto nije uzeo od pristojbi na jaram, nego da je ostalo na njima, treba da to pošto bude utvrđeno presudite i uzmete.

^۹ U rukopisu بلدوسهسز

Nije dozvoljeno da juruci od rajinskih zemalja prave ispašu i livadu. To treba da spriječite i da onemogućite. Ne smijete dopustiti da se bez ikakva povoda miješaju u rajinske zemlje.

Ako neko od raje i juručkog reda umre, te ostanu iza njega sinovi, zemlja će opet preći na njegove sinove, a posjedniku timara nema prenosne pristojbe (»resm-i tapu«). Ako iza njega ne ostane sin, posjednik timara daće je uz prenosnu pristojbu kome hoće. A ako bude imao kćeri i rodbine, neće se kao šeriatski mulk moći naslijediti. I nije dozvoljeno prodati njegove zemlje zbog duga i dati za dug. Nemojte to da dopustite. Isto tako nemojte dopustiti da oni — suprotno zakonu — prodaju zemlje drugom bez znanja spahije.

Neki od njegove raje, ne posijavši potpuno zemlju koju drže na njegovom timaru, a koja je podesna za zemljoradnju, odlaze te obrađuju i siju zemlju u drugom sinoru. Takve treba da opomenete i da im naglasite: da ne idu i da ne siju zemlju u drugom sinoru, što neće svoje zemlje podesne za obradu, koje oni drže na timaru navedenog, potpuno posijati. Ako i poslije opomene ne budu poslušali, nego budu obrađivali, treba da presudite i da od njih uzmete dvije desetine: jednu za gospodara raje (»sâhib-i raiyyet«), a jednu za gospodara zemlje (»sâhib-i arz«). Za one koji se budu suprotstavljali treba da pišete i javite.

Ovu moju časnu zapovijest, pošto je pregledate, treba da je ostavite kod njega. Da se oslonite na časni znak. Godine 939.«

Objašnjenje

Da bismo gornju zapovijest bolje shvatili, potrebno je iznijeti položaj juruka u Osmanskoj imperiji.

Juruci su tursko nomadsko pleme, koje se nalazi u raznim dijelovima Male Azije. Poslije bitke na Kosovu neka juručka plemena nastanila su se oko Plovdiva. Tokom vremena oni su prešli u Trakiju i Makedoniju, gdje ih i danas ima, iako ih se veći dio povratio u Malu Aziju nakon prvog svjetskog rata.³⁾

Priilikom svog prodiranja na Balkan, Turci su naseljavali ta nomadska plemena i davali im zemlju, s tim da kao pješaci učestvuju u ratu. Oni su bili podijeljeni na odžake. U doba Mehmeda II Fatiha odžak su sačinjavala 24 čovjeka. Jedan od njih bio je eškindžija (»eškinci«, eškûn«, »eškûncu«), trojica su bili »çatal«, a 20 jamaci (»yamak«). O tome se govori u kanun-nami Mehmeda II.⁴⁾ Prva četvorica učestvovala su u vojnom pohodu. Kasnije je svaki odžak imao 25 ljudi, od kojih su petorica išli na vojnu kao eškindžije, a ostali su bili jamaci. U drugoj polovici XVI stoljeća (tj. 1584. god.) naređeno je od strane centralne vlasti, da se u svaki odžak upiše još po pet jamaka.⁵⁾ Tako je svaki odžak imao po 30 ljudi, i to 5 eškindžija i 25 jamaka. Prema Ajni Ali-ji početkom XVII stoljeća u Rumeliji je bilo 1294 odžaka,⁶⁾ a prema Ali Čaušu polovicom tog stoljeća broj odžaka se povisio na 1464.⁷⁾

³⁾ Dr. Fehim Bajraktarević, Yürüken, Enzyklopaedie des Islam, IV, s. 1274.

⁴⁾ Hamid Hadžibegić, Kanun-nama s. Sulejmana Zakonodavca iz prvih godina njegove vlade, Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu, nova serija III—IV (1949—50), s. 368—9, napomena 300.

⁵⁾ Ömer Lütfi Barkan, Kanunlar, s. 262.

⁶⁾ Dr. F. Bajraktarević, Yürüken, En. d. Islam, IV, s. 1274.

⁷⁾ H. Hadžibegić, Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarsko-spahijskoj organizaciji u XVII stoljeću, Glasnik Zem. muzeja, nova serija II, s. 178.

Turski historičar Ismail Hakki Uzunçarşılı u svom djelu »Osmanlı devleti teşkilâtından Kapukulu ocakları« citira jednu carsku zapovijest od 973 godine (= 1565.), koja se odnosi na dužnost juruka u ratu. Ona je izdana juručkom komandantu u Solunu i kadijama onih mjesta gdje se ti njemu podređeni solunski juruci nalaze, a u vezi s pripremama za pohod na Siget. Ta zapovijest u prevodu glasi:

»Zapovijest kadijama mjesta u kojima se nalaze solunski juruci i komandantu (»subaşı«) solunskih juruka:

Pošto su sada za carski vojni pohod potrebni parovi bivola za vučenje topova, to je poslana časna zapovijest za 100 pari bivola. Za tegljenje i dovodenje spomenutih bivola u određeno vrijeme stavio sam tu službu u dužnost tebi i tvojim jurucima. Zapovijedio sam, kada stigne moja časna zapovijest, da prema prijašnjem naređenju izlučiš 100 pari bivola i juruke, koji spadaju pod tvoju komandu, te da ih u određeno vrijeme izvedeš i da ih dovedeš na određeno mjesto. A vi koji ste kadije treba imenovanog svojski da pomognete u izvođenju juruka.

Ako, pak, u smislu mog prijašnjeg naređenja, označenu količinu parova bivola na vrijeme ne izvedeš i u određeno vrijeme s jurucima ne dovedeš na opredijeljeno mjesto i ne predaš, ili ako dođe nedovoljan broj juruka, neće biti nikakve mogućnosti za tvoju ispriku.«

Slična zapovijest upućena je i komandantu ovčepoljskih juruka i traženo da i on dođe sa 50 pari bivola.⁸⁾

Pošto su ovi juruci spadali u vojnički red,⁹⁾ to je za njih postojao poseban zakon.¹⁰⁾ U slučaju vojnog pohoda svaki jamak davao je za one koji idu na vojnu po 50 akči. Ako ne bi bilo vojnog pohoda, onda se taj novac ne bi uzimao. Vojne starješine juruka (subaše i čeribaše) u svakom slučaju uzimali su po 50 akči od svojih juruka, jer im je to bilo upisano u defter kao njihov redovni prihod. Ovo što su davali jamaci, po 50 akči, stajalo je mjesto vanrednih nameta (»avarız«) i običajnih tereta (»tekâlif-i örfiye«). Zato se razrez ovih nameta nije na njih primjenjivao. U juručkom zakonu kaže se o tome ovo: »Pošto jamaci daju po 50 akči, to je protivno carskoj zapovijesti da se od njih posebno traže vanredni nameti.«

Što se tiče eškindžija, oni nisu davali ovčarine (»resmi agnâm«, »âdet-i agnâm«) u onoj godini kada bi išli na vojnu. Inače na tri ovce davali su po 1 akču na ime ovčarine.

Juruci u Rumeliji sačinjavali su 6 sandžaka i to: Ovčepolje, Vize, Tekirdağ, Solun, Kodžabžik i Naldöken. Na svakom tom području bio je po jedan juručki beg, pod čijom su komandom oni išli na vojnu. Ti juručki begovi bili su podređeni rumeliskom

⁸⁾ Ismail Hakki Uzunçarşılı, gore spomenuto djelo, s. 74—75. — Carigradski arhiv, Mühimme defteri 5, s. 304.

⁹⁾ H. Hadžibegić, Kanun-nama s. S. Z., Glasnik Z. m., nova serija III—IV, s. 349.

¹⁰⁾ U kanun-nami Mehmeda II, koju su objavili Dr. Kraelitz i Dr. Witek, postoji jedan pasus o jurucima (str. 28). U njemu se govori o njihovom učestvovanju u ratu i o njihovom naružanju. Izvod i prevod toga dao sam kod obrade citirane Sulejmanove kanun-name, u kojoj ima poseban otdjelak o jurucima. — Glasnik Z. m., nova serija III—IV, str. 368—369.

U kanun-nami zvanog »Kanun-namei sahiha«, koja je nešto kasnija od navedene Sulejmanove kanun-name, ima desetak propisa o jurucima. Ovu je kanun-namu objavio Dr. M. F. Köprülü u Milli tettebular mecmuasi.

Jedan zakon o jurucima iz doba s. Sulejmana Zakonodavca objavio je Ö. L. Barkan u svojoj knjizi »Kanunlar« (str. 260—262), a isto tako izakon o jurucima Kodžadžika (str. 262—264).

beglerbegu. Svaki juručki beg imao je kao svoje leno zeamet, koji je spadao u slobodne zeamete (»serbest zeamet«), te je imao pravo na slobodne pristojbe (»rüsüm-i serbestiye«).¹¹⁾

O zanimanju juruka prof. Dr. Fehim Bajraktarević veli ovo: »Zanimanje juruka uslovljeno je geografskim prilikama. U stepama i primorskim pojasima, gdje zimuju, oni većinom gaje ovce, koze, a negdje i goveda, koje ljeti izvode na visoke ispaše. Neka su plemena dobri odgajivači i trkači konja i deva. U šumovitim krajevima juruci su više zaposleni drvosječom. Neka se plemena bave lovom, a prema okolnostima i nešto zemljoradnjom. Žene se bave: kuhanjem, pravljenjem odijela, predenjem vune, pletivom, tkanjem sukna, rogožine i čilima. Juruci stanuju u šatorima od tamne koštre ili u primitivnim kolibama.«¹²⁾

U carskoj zapovijesti od 1532/33 godine, koju smo gore iznijeli u turskom tekstu i prevodu, govori se o jurucima koji se bave zemljoradnjom i o juracima stočarima.

Kao što je istaknuto u toj zapovijesti, ako juruci obrađuju rajinsku zemlju, oni treba da daju i desetinu i salariju kao i raja. S obzirom da je salarija iznosila 2,5%, to je trebalo da oni daju navedenom spahiji na ime desetine i salarije jednu osminu od svojih zemaljskih proizvoda. Ali, pošto je salarija jedna vrsta poreza, koja se je davala spahiji na ime njegovog senorijalnog prava otsijedanja kod raja, vjerovatno su ti juruci smatrali da je oni ne moraju davati.¹³⁾

Oni takođe nisu davali spahiji ni pristojbu zvanu »boyunduruk«. Međutim, juruci koji nade na rajinskoj zemlji sa svojim parom volova, po zakonu ima da daju ovu pristojbu u iznosu od 12 akči. Pošto zemlja nije njihova, to oni ne daju pristojbe na čifluk (»resm-i çift«), nego pristojbu na jaram volova (»boyunduruk hakkı«). Sandžakbegu i kadiji se naređuje da im ne dopuštaju da se oni izgovaraju, jer treba da daju i salariju i ovu pristojbu.

Osim toga iz gornje zapovijesti vidimo da su juruci zahvatali rajinske livade i pretvarali ih u svoje ispaše. Time su nanosili štetu kako raji tako i spahiji. Zbog toga se naređuje sandžakbegu i kadiji da to spriječe.

Spahija se je takođe tužio da juruci stočari zimuju i ljetuju na njegovom timaru, a da mu ne daju dimarine (»resm-i duhan«). Naređuje se da se i to naplati od njih u smislu zakonskih propisa.

Druga nepravilnost kod ovih juruka sastojala se u tome što su oni raspolagali sa zemljom kao s mulkom, tj. kao da su potpuni vlasnici njeni. Oni su je prodavali bez znanja spahije, a u slučaju smrti posjednika zemlje preuzimali su je po šeriatskom pravu, koje je važno za pokretna i nepokretna mulkovna dobra. Kod mulka, pak, čovjek može raspolagati kako hoće, može ga prodati i pokloniti, a da ne traži ničijeg odobrenja. Spahije nemaju nikakva prava nad mulkovnim dobrima.

Međutim, zemlja se smatrala mirijskom, i njen posjednik imao je nad njom samo pravo uživanja, koje je posebnim zakonskim propisima bilo formulirano. Posjednik zemlje nije je mogao prodati u pravom smislu te riječi, jer nije bio pravi njen vlasnik (»mâlik«). On je bio samo njen posjednik i uživatelj (»mutasarrıf«), te je mogao drugom ustupiti samo to svoje pravo (»hakkı tasarrıf«). Taj se pravni posao i nije nazivao »prodajom« (»bey'«), nego ustupanjem i napuštanjem svoga prava u korist dru-

¹¹⁾ H. Hadžibegić, navedena Sulejmanova kanun-nama, s. 320—1, napomena 79.

¹²⁾ Dr. F. Bajraktarević, Yürüken, En. d. Islam, IV, s. 1274.

¹³⁾ Opširnije o salariji vidi citiranu kanun-namu s. Sulejmana Zakonodavca (prema indeksu turskih termina).

gog (»ferâg«). Zato su i postojali ti različiti izrazi. Za prodaju u pravom smislu upotrebljavao se je termin šer. prava »bey'«, što je važno za mulkovna dobra. Za »prodaju« mirijske zemlje upotrebljavao se zak. termin »ferâg«, jer se to nije smatralo prodajom u pravom smislu. Obični svijet nije bio upućen u te pravne propise i on nije pravio razlike između prodaje mullka i »prodaje« mirijske zemlje. Ali spahije su u tome bili mnogo zainteresovani. Oni su smatrani gospodarima zemlje (»sâhib-i arz«) i bez njihovog znanja zemlja se nije mogla »prodati«. Osim toga, spahija je tom prilikom izdavao tapiju novom posjedniku zemlje i naplaćivao prenosnu tapijsku pristojbu (»resm-i tapu«). Ovo je bio jedan izvor njihovih prihoda.

S obzirom na pravni karakter mirijske zemlje, ona se nije nasljeđivala po šeriatском nasljednom pravu. Za miriju važio je poseban zakon (»kanun-î tapu«), prema kojem je pravo posjeda (»hakki tasarruf«) prelazilo samo na sinove i to bez prenosne pristojbe. Ako posjednik zemlje iza sebe nije ostavio sina, spahija je tu zemlju mogao ustupiti kome hoće i naplatiti prenosnu pristojbu. Istom u drugoj polovici XVI stoljeća počelo se ograničavati ovo pravo spahije. U dodjeljivanju zemlje postepeno su dobile prednost kćeri, zatim braća i sestre, te otac i majka, ali su i oni morali dati odgovarajuću prenosnu pristojbu. Od nje su oslobođeni samo sinovi. Prema tome spahije su i od ovoga imali dosta koristi.

Juruci su htjeli da izbjegnju gornje propise o mirijskoj zemlji i da njom raspolazu u smislu šeriatskih propisa. Međutim, time se nanosila šteta interesima i zakonskim pravima spahije. Zbog toga on traži da se juruci prisile na poštivanje zakonskih propisa. Zapovijest stavlja to u dužnost sandžakbegu i štiptom kadiji.

Na kraju zapovijesti se navodi kako neki od raje ostavljaju zemlju neobrađenu i idu te siju zemlju u drugom sinoru. Za takve se kaže da ih treba opomenuti da to ne čine. Ukoliko ne poslušaju, onda treba od njih uzeti dvije desetine: jednu za gospodara raje (»sâhib-i raiyyet«), a drugu za gospodara zemlje (»sâhib-i arz«). Ovo je opšti propis kojim je prisiljavana raja da mora prvenstveno obraditi svoju zemlju.

Kod ovoga se ne spominju juruci. Za njih vrijede ovi propisi:

»Juruci koji nisu nomadi nego su se nastanili na jednom mjestu i imaju svoje volove i zemlju, ako posjeduju cio čifluk, treba da dadu posjedniku 12 akči pristojbe na čifluk (»resm-i çift«), a ako imaju koliko pola čifluka, onda 6 akči. A one juruke koji nemaju svoga čifluka, nego se budu neko vrijeme naselili u sinoru jednog timara i obrađivati zemlju, a kasnije otsele i dođu u drugo mjesto, posjednik timara neće ih moći silom dovesti na njihovo mjesto, kao raju, niti će moći išta uzeti od njih na ime pristojbe »çift bozan resmi«. S obzirom da oni nemaju svog stalnog boravka, to su slobodni od ovakvih obaveza.«¹⁴⁾

II

Čarska zapovijest od 1539/40 godine, upućena sandžakbegu i kadijama Čustendilskog sandžaka protiv rješavanja sporova izvan mjesta njihove nadležnosti.

Orientalni institut, rukopis br. 1, II list 50v—51v.

ندوة الامراء الكرام عمدة لكبراء الفخام¹⁾ ذوالقدر و الاحترام²⁾ المختص³⁾ بعناية الملك العلام كوستنديل
سنجاغى بكى محمد دام⁴⁾ عزه و مفاخر القضاة و الحكام معدن الفضل و الكلام لواء مزبور⁵⁾ قاضيلرى زيرد⁶⁾
فضاهم توقيع رفيع همايون واصل اوليجاق معلوم اولاده

¹⁴⁾ Ö. L. Barkan, Kanunlar (»Kocacik kanunları« — Zakon o jurucima Kodžadžika), s. 262—264.

¹⁾ U ruk. الفخام

²⁾ U ruk. الاحترام

³⁾ U ruk. المختص

⁴⁾ U ruk. جام

⁵⁾ U ruk. مزبوره

⁶⁾ U ruk. زيردت.

سدهٔ سعادتده شویله استماع اولندیکه سنکه سنجاق بکی سن سنجاغنه متعلق اولان قاضیلردن و غیری قاضیلردن کسنلر سکا کلوب تشکی ایلدکلر زنده خصمالرینی⁷) انده یانوگه کتوروب تفتیش اولنمق ایچون و یاخود بر اخر قاضی تعیین⁸) ایلوب محل حادثه دن خارج طیراغه ایلدوب تفتیش اولنمق ایچون آدم و یامکتوب کوندرب بو پهانه ایله آدم کتوردر ایش سن .

هر محله سنجاق بکی و قاضی تعیین اولمقن غرض بودرکه رعایانک واقع اولان قضایاسی برلورنده کوریلوب بر قاضیلرده اولان و یاخود بر ناحیه خلقی بر اخریره و یاخود اخر قاضیلغه ایلدرمیوب کمسنیه مضایقه اولمقن حذر ایده سز . بیوردومکه سنداخی اول وجهه عمل ایدوب من بعد سنجاغنه متعلق اولان مواضعدن کلوب شکایت ایدلری خصمالرله⁸) سنوک یانوگه کتورمک ایچون آدم و یامکتوب کوندرب کتورمیه سز .

و سزکه قاضیلر سز هر نه قضیه واقع اولورسه هر بریکسز برلورنده کوروب شرعیله و قانون ایله فصل ایدوب اجراء حق اتدوره سز . کمسنیه تعدی اولیوب امر همايونمه مخالف ایش اتدرمیوب زیاده احتراز ایده سز .

شویله بیله سز علامت شریفه اعتماد قیله سز : سنه ۹۴۶ .

Prevod

»Uzoru plemenitih zapovjednika, stupu čestitih velikana, nosiocu dostojanstva i časti, odabraniku naročite milosti sveznajućeg vladara Sandžakbegu Čustendila Mehmedu, — neka mu je trajna slava, — i ponosima kadija i sudija, izvorima vrline i rječivosti kadijama navedenog sandžaka, — neka im se poveća vrlina, — kada dode uzvišeni carski znak, neka se zna ovo:

Na mom podnožju sreće saznalo se sljedeće: Ti koji si sandžakbeg, kada ti dođu ljudi iz kadiluka, pa ti se potuže, ti navodno pošalješ čovjeka ili pismo da bi njihove protivne stranke tamo sebi doveo i ispita, ili da bi ih, određivši nekog drugog kadiju, poslao na drugo područje da se tamo ispita. Pod tim izgovorom navodno ti dovodiš ljude.

Postavljanje na svako mjesto sandžakbega i kadije ima za cilj, da se nastala pitanja raje izvide na svom mjestu. One koji su u jednom kadiluku, odnosno stanovilke jedne nahije, da ne dovodite na drugo mjesto niti u drugi kadiluk. Treba da se čuvate da nikom ne pravite nepriliku. Zapovijedio sam da i ti tako postupiš. Ubuduće nemoj slati čovjeka ni pisma, da bi doveo k sebi one koji dolaze iz mjesta koje spada pod tvoj sandžak, pa se tuže, a niti njihove protivne stranke. Nemojte ih dovoditi.

A vi koji ste kadije, kakvo se god pitanje dogodi, svaki pojedini od vas treba da stvar izvidi na svom mjestu i da po šeriatu i zakonu raspravi, da izvršite onako kako je pravo. Nikom nemojte činiti nepravdu i ne radite ništa što je protivno mojoj carskoj zapovijesti. Toga dobro da se čuvate.

Tako da znate, na časni znak da se oslonite. 946.«

⁷) U ruk. تعین

⁷) خصمالی

⁸) خصمالله

Objašnjenje

Za rješavanje privatno-pravnih sporova bile su nadležne kadije. Zakonom je bila predviđena njihova stvarna i teritorijalna nadležnost. Što se tiče sandžakbega, on je bio vrhovni civilni i vojni organ na svom području. On se nije smio miješati u poslove drugog sandžaka. Unutar pak svoga sandžaka, on po zakonu nije imao pravo rješavati one stvari koje su spadale u nadležnost kadija, niti je smio stranke iz jednog kadiluka upućivati kadiji drugog. Ali i pored toga događali su se slučajevi prekoračivanja svoje nadležnosti, kao što se to iznosi u gornjoj zapovijesti.¹⁵⁾

Zato se upozorava čustendilski sandžakbeg i sve kadije ovog sandžaka da se strogo pridržavaju propisa o nadležnosti.

III

Carska zapovijest protiv nezakonitih postupaka od strane sakupljača harača i ovčarine, upućena solunskom sandžakbegu.

Orijentalni institut, rukopis br. 1, II 1. 46—47.

قدوة الامراء الكرام عمدة الكبراء الفخام¹⁾ ذوالقدر و الاحترام المحتص²⁾ بزيد عناية³⁾ الملك العالم
سلانيك سنجاغى بكى عبدى دام⁴⁾ عزه توقيع رفيع هميون واصل اوليحق معلوم اولاكه
حاليا اول جانبه خراج⁵⁾ و عادت اغنام جمعنه واران قولر رعايابه انواع ظلملر و تعديلر ايلوب دفتر و
قانوندن زياده آنچه الوب دركاه معلامدن ويريلاان احكام شريفه ني⁶⁾ كسنهيه كوسترميوب كندو مرادبرى اوزره
جلب مال ايندوب كندو مملكتم ايچنده رعايا قوللرومه حددن زياده ظلملر و تعديلر اولماغيله فوق الحد متخير⁷⁾ الاحوال
اولدقلىر پايه سرير عالم پناهمه⁸⁾ عرض اولندى .

ايدى ايام سعادت همايونده شرعه⁹⁾ و قانونه مخالف بر كزذن ظلم و تعدى اولدوغنه رضاي شريفم يوقدر .
دائما مراد همايونم شرع شريفه و قانون مينغه (كوره) اجرا و ايفا¹⁰⁾ اولنمقدر . بيوردمكه دركاه معلام چاوشلردن
قدوة الامثال¹¹⁾ و الاقران خداوردى چاوش زيد قدره و صول بوليحق تحت لواكده اولان رعايانك احوالنه هر كاه
ناظر اولوب اكرعبه عليامدن واران خراججبلر و قيون حقيلريدر و اكر كوركجيلر خصوصلرى ايچوندر و بالجمله
بونك كبي مصالح ايچون ارسال اولنان احكام شريفه على ملا الناس او قدروب ايچنده مسطور اولان امزم مقرر
ايسه تفصيل ايله رعايانك معلومى اوله تاكه اكا مخالف نسنه التمس اهتالى اوليوب جمله رعايا بو خصوصده متنبه
اولالار . و بونك كبي يازيلان احكام شريفه ولايت قاضيلرنه يازيلو كالمشدر . حكم شريفده باگه امر يوقدر ديمه سن .
اول سنجاغك جمله امور و احوالى و رعايانك دفع ظلمى و حيفلرى¹²⁾ سنوك عمده كده در . مملكت و ولايت محروسه يه

1) U ruk. الفخام

2) U ruk. المحتص

3) U ruk. عناية

4) U ruk. دام

5) U ruk. خراج

6) U ruk. شريفى

7) U ruk. متخير

8) U ruk. مصرومه

9) U ruk. شرعه

10) U ruk. امضا

11) U ruk. الامثال

12) U ruk. خيفلرى

بكار وقاضيلر كوندركدن مقصود و مراد همايونم بودر كه مملكتده رعایا ایام معرلت¹³) همایونده كمال امن و رفاهت اوزره و استراحت اوزره اولالر. آكر خراجچيلر و قيون حقييلر يدر و آكر امنا و عمالدر و آكر اول حوالیه¹⁴) و اران قبولدر در شرعه و قانونه و دفتره مخالف بر ايش اتدرمیه سزایدنلری كركی كبی منع و دفع ایده سز. ممنوع اولمیلاری عتبه علیامه عرض ایده سز. صكره انلرك حقتنده فرمان همایونم فوجهله صادر اولورسه موجب ایله عمل ایده سز بر درلواتیه سز.

شویله بيله سز علامت شریفه اعتماد قیله سز.

Prevod

»Uzoru plemenitih zapovjednika, stupu čestitih velikana, nosiocu dostojanstva i poštovanja, odabraniku naročite milosti sveznajućeg vladara, Begu Solunskog sandžaka Abdi-ji, — neka mu je trajna slava, — kada stigne uzvišeni carski znak, neka se zna ovo:

Sluge, koje su tamo došle da klupe harač i ovčarinu, čine raji razna nasilja i nepravde, uzimaju više novaca nego je u defteru i zakonu, a nikom ne pokazuju časne zapovijesti koje su im date od strane mog visokog dvora, nego kupe novac po svojoj volji. Izloženo je mom prestolju, utočištu svijeta, da se u mojoj zemlji čine pretjerana nasilja i nepravde mojoj raji, te da je ona zbog toga u nesigurnom stanju.

Sada u doba moje srećne vladavine nema moje časne dozvole da bude — suprotno šeriatu i zakonu — i jedno nasilje i nepravda. Moja je carska želja da se uvijek radi i vrši po časnom šeriatu i po uzvišenom zakonu. Zapovijedio sam ovo: Kada dođe čauš mog visokog dvora Hudaverdi Čauš, uzor vršnjaka i drugova, — neka mu se poveća dostojastvo, — treba da stalno paziš na stanje raje u tvom sandžaku i da narediš da se javno pred narodom pročitaju časne zapovijesti koje budu poslone radi poslova bilo sakupljaču harača i ovčarine bilo u pogledu veslara i svih ovome sličnih poslova, tako da raja bude opširno upoznata s utvrđenom zapovijesti koja je tu napisana, te da ne bude mogućnosti da se nešto protivno njoj uzima i da raja bude na oprezu.

Ovakve zapovijesti koje se pišu šalju se vilajetskim kadijama. Nemoj da kažeš: U časnoj zapovijesti nema meni nikakva naređenja. Sve stvari i poslovi toga sandžaka i sprečavanje nasilja i nepravde prema raji spadaju u tvoju dužnost. Od slanja begova i kadija u zaštićene zemlje moja je carska namjera i želja to da raja u dani- ma moje carske pravednosti bude u potpunoj sigurnosti i blagostanju i da živi u miru. Ne smijete dopustiti da bilo sakupljači harača i ovčarine, bilo emini i amili, bilo sluge koje tamo dođu, čine nešto protivno šeriatu, zakonu i defteru. One koji to čine treba energično da spriječite i onemogućite. Za one koji se ne ustegnu, podnesite izvještaj mom visokom podnožju. Iza toga kakav se u pogledu njih izda moj carski ferman, po tome da postupite. Tako da znate, na moj časni znak da se oslonite.»

Objašnjenje

Kao što se vidi iz ove zapovijesti, od strane centralne vlasti slati su naročiti ljudi radi kupljenja harača i ovčarine, jer su ti prihodi išli u državnu kasu. Ti ljudi su dobivali pismenu zapovijest da mogu kupiti te državne prihode. U njoj bi se naznačavalo kako pri tome ima da postupaju. Ujedno su o tome obavještavani sandžakbezi i kadije da bi mogli kontrolisati pravilno obavljanje tih poslova.

¹³⁾ U ruk. معادلت.

¹⁴⁾ U ruk. حوالیه.

Međutim, kao što se veli u navedenoj zapovijesti, neki od tih sakupljača u solunskom sandžaku nisu se pridržavali tih propisa i zapovijesti, već su uzimali više nego što je zakonom propisano i u defteru zavedeno. Zato se naređuje sandžakbegu i kadijama da ne dopuste da se takva nasilja i nepravde čine prema raji. A za pravilno sprovođenje tih zapovijesti naročito se šalje jedan dvorski čauš, s nalogom da se te zapovijesti o prikupljanju harača pročitaju javno, kako bi se raja upoznala s njihovom sadržinom.

Pored harača i ovčarine u navedenoj zapovijesti spominju se i veslari. Naime, i prilikom popisa veslara šalju se iz centra države naročiti službenici, a za pravilno izvršavanje toga posla izdaju im se zapovijesti i potrebna uputstva. Prema tim uputstvima i oni treba da postupe.

U osmanlijskoj mornarici bile su dvije vrste mornara, jednu grupu sačinjavali su zarobljenici ili neki kažnjenici («çakağ» — galijoti), a jedna se je grupa regrutovala iz naroda («ahbab»). Obično se od 20 kuća uzimao jedan veslar. Ostalih 19 kuća bilo je dužno da za ovoga dâ toliko novaca koliko mu je bilo potrebno za trošak za šest mjeseci. Svake je godine utvrđivano koliko treba veslara za mornaricu, a zatim se odredivalo, koliko koji sandžak i srez ima da dade veslara, te su u tom smislu izdavane zapovijesti. Iz nekih mjesta uzimao se novac mjesto veslara. Ovaj se je razrez ubrajao u vanredne namete i nazivao se »avariz-ı kürekçiyan« (vanredni nameti za veslare). Iz prihoda koji su se tim povodom ubirali, država je veslari-
ma davala dnevnicu.¹⁶⁾

Ovdje ćemo citirati jednu carsku zapovijest o veslarima od 973 godine (od 29-VII-1565 do 18-VII-1566 godine), koja je upućena sandžakbegu Janje i drugih sandžaka, a između ostalih i sandžakbegu u Ohridu. Ona u prevodu glasi:

»Zapovijest Begu u Janji,

Prije izvjesnog vremena zapovijedio sam da moja carska mornarica isplovi na otvoreno more. U tu svrhu s mojom zapovijesti upućen je od strane finansija kadijama toga sandžaka jedan službenik sa zadatkom odašiljanja veslara («kürekçiler»). Pošto je jedna od vrlo važnih stvari da veslari budu što prije odabrani i u smislu moga naređenja upućeni, to sam zapovijedio ovo:

Kada dođe moja časna zapovijest, treba da se za to postaraš i da lično pristupiš poslu odašiljanja veslara prema mojoj zapovijesti koja je prije poslana. Treba da paziš da ne bi kasno došli ili da ne bi bili izaslani u manjem broju. Nemoj da ostaviš stvar samo na kadijama i na dotičnom službeniku. Kao što je rečeno u mojoj zapovijesti, nemoj da propustiš ni jednu minutu u pogledu odašiljanja i otpremanja veslara.

Ako to budeš zanemario, te veslari iz tvog sandžaka ne budu u određeno vrijeme došli i stigli na opredijeljeno mjesto, tvoja se isprika kod mene neće nikako uvažiti. Treba da znaš da ćeš u tom slučaju biti kažnjen. Zato budi na oprezu i uložiti sav trud i nastojanje da bi izvršio moju časnu zapovijest.

Godine 973.«¹⁷⁾

¹⁵⁾ Vidi također: H. Hadžibegić, Prilog za proučavanje nadležnosti kadija u turskom periodu, Istorisko-pravni zbornik za 1950 godinu, s. 241—246.

¹⁶⁾ Ismail Hakki Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı, Ankara 1948, s. 482—483.

¹⁷⁾ I. H. Uzunçarşılı, nav. djelo, s. 514. — Carigradski arhiv, Mühimme defteri 5, s. 247.

Kao što se iz ovoga može zaključiti, mornari su se regrutovali na jedan tipičan način, a naročito iz mjesta, u kojima se stanovništvo bavi mornarstvom. Slično tome regrutovana je i pješadija, zvani azapi («azab»), o kojima u kanun-nami sultana Sulejmana Zakonodavca ima zaseban otdjek.¹⁸⁾

U gornjoj zapovijesti o haraču, ovčarini i veslarima govori se o slanju naročutih službenika i u drugim državnim poslovima. Tu se naglašava da je dužnost sandžakbega i kadija da paze da se svi ti poslovi pravilno obavljaju, prema zapovijestima koje se u tu svrhu izdaju.

RÉSUMÉ:

TROIS FERMANS DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVI SIÈCLE.

Nous présentons ici trois fermans [ordonnances impériales] qui datent du règne du sultan Soliman le législateur et qui se rapportent à la région de Macédoine.

Le premier de ces fermans est de l'an 939 [1532—3] et se rapporte aux yourouks. Il a été émis sur plainte d'un spahi du cadilouk de Štip contre les actes illégaux de la part des yourouks. Dans cette ordonnance impériale sont précisés les droits et les devoirs des pasteurs et de ceux qui cultivent les terres du raya. Le sangiak-bey de Kustendil et le cadi de Štip y reçoivent l'ordre de faire une enquête et d'agir conformément aux dispositions susmentionnées.

Le second ferman est également adressé au sangiak-bey de Kustendil et au cadi de Štip. Il y est ordonné que tous les litiges privés ont à être jugés par les tribunaux territorialement compétents. Défense y est faite au sangiak-bey de convoquer les parties devant lui-même et de les renvoyer à des cadis incompetents.

Dans le troisième ferman il est question des injustices que dans le sangiak de Salonique commettent ceux qui perçoivent le haratch et l'impôt sur les brebis, comme aussi ceux qui y viennent pour faire trafic chez des artisans de rames et pour d'autres affaires analogues. Il y est dit que c'est le devoir du sangiak-bey et du cadi d'empêcher ces abus.

¹⁸⁾ Glasnik Zem. muzeja, nova serija III—IV (1949—1950), s. 366—368.